

EL MATEIX RENOU INSOFRIBLE DE CADA DEMATÍ.

LES MATEIXES CARÉS DE DESCONEGUTS.

LES MATEIXES TASQUES MONÒTONES.

I A LA FI, CAP A CASA.

AMB LA FAMÍLIA...

HEU SOPAT?

SÍ, TOCA QUEDAR OUALQUE COSA A LA GELERA.

HAS FET ELS DEURES?

AVUI NO EN TENIA.

SÍ, UN ALTRE DIA MÉS...

ANUARI DE LA JOVENTUT DE LES ILLES BALEARS 2020

**ANUARI DE
LA JOVENTUT
DE LES ILLES
BALEARS
2020**

Anuari de la Joventut de les Illes Balears 2020

Aquest Anuari de la joventut és una iniciativa i el resultat de la col·laboració entre la Conselleria d'Afers Socials i Esports a través de l'Institut Balear de la Joventut (IBJOVE), el Departament de Promoció Econòmica i Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Participació i Joventut, i la Universitat de les Illes Balears, concretament del Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), membres del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. La iniciativa compta, a més, amb el suport de la Fundació Guillem Cifre de Colonya de la Caixa d'Estalvis de Pollença, «Colonya».

Coordinació:

Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (representants: Dra. Belén Pascual Barrio i Dr. Josep Lluís Oliver Torelló).

Secretaria:

Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (representant: Dra. Rosario Pozo Gordaliza).

Entitat assessora:

Consell de la Joventut de les Illes Balears (representant: Sr. Pau Roig Mas)

Comissió de seguiment:

Observatori de la Joventut de les Illes Balears (representant: Sra. Assumpta Mas Liñares). Institut Balear de la Joventut (representant: Sr. Sebastià Lliteres Lliteres). Direcció Insular de Participació i Joventut del Consell de Mallorca (representants: Sr. Alejandro Segura Castellort i Sra. Rosalia Benítez Gil).

© de l'edició: Institut Balear de la Joventut (IBJOVE) de la Conselleria d'Afers Socials i Esports; Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears, i Departament de Promoció Econòmica i Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Participació i Joventut.

© de la foto de portada: José Ángel Gómez Escamilla, «Engranatge social», còmic finalista del certamen ArtJove 2019.

Disseny: Moiré
Producció editorial: Edicions MIC
ISSN: 2605-5139
Dipòsit legal: PM 1416-2018

El contingut dels articles és responsabilitat dels autors i autores. El seu parer no representa l'opinió de la Universitat de les Illes Balears, ni de l'Institut Balear de la Joventut de la Conselleria d'Afers Socials i Esports, ni del Departament de Promoció Econòmica i Desenvolupament Local del Consell de Mallorca (Direcció Insular de Participació i Joventut). S'autoritza la reproducció total o parcial de l'obra, si se n'esmenta la font i l'autoria.

L'Anuari de la joventut de les Illes Balears es pot consultar a les pàgines web de:

Observatori de la Joventut de les Illes Balears de l'IBJOVE: <<http://observatorijove.caib.es>>
Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social/UIB: <<http://gifes.uib.cat/>>
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques/UIB: <<http://dpde.uib.cat/>>
Direcció Insular de Participació i Joventut del Consell de Mallorca: <<https://joventut.consell-demallorca.cat/>>
Fundació Guillem Cifre de Colonya: <<http://www.colonya.com/cms/estatico/bl/colonya/web/ca/lobra-social/index.html>>

Contacte:

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. Ed. Guillem Cifre de Colonya. Campus de la UIB. Ctra. de Valldemossa, km 7.5. 07122 Palma (Illes Balears).
Tel.: +34 971 17 30 85. <<http://gifes.uib.es/Location-and-Contact>>

Observatori de la Joventut de les Illes Balears. Institut Balear de la Joventut. C/ de l'Uruguai, s/n. 07010 Palma (Illes Balears). Tel.: +34 971178951. Contacte: observatorijove@ibjove.caib.es

**ANUARI DE
LA JOVENTUT
DE LES ILLES
BALEARS
2020**

Índex

Presentació	9
Pròleg	11
Introducció	17

LA JOVENTUT A LES BALEARS: CONTEXT SOCIODEMOGRÀFIC

1 Joves Balears en xifres 2020	25
ASSUMPTA MAS LIÑARES	

INICIATIVES DE LES ADMINISTRACIONS I DE LA SOCIETAT CIVIL

2 "Emplea't Jove". Un programa d'intervenció sociolaboral amb joves en situació de vulnerabilitat	57
ALEXANDRA CARO LOPERA / LOURDES DE LA CRUZ CANO	
3 Els serveis de joventut i la seva resposta en temps de la Covid'19	75
BEL PIÑA FLORIT / JOANA M. XAMENA MATAMALAS / INÉS FRAILE VALDIVIELSO / CARLOS CALZADO FERNÁNDEZ / IMMA VIDAL ADELL / ROCÍO PAVÓN GARCÍA / AJO MONZÓ I ALMIRALL / ASSUMPTA MAS LIÑARES	
4 Joves a peu d'obra	99
YOLANDA CALVO RODRÍGUEZ / EVA BEATRIZ CERDEIRIÑA OUTEIRAL	
5 Som el present, cuidem el futur. Les sinèrgies de la XXI Trobada Triangle Jove	115
FUNDACIÓ TRIANGLE JOVE	
6 Cap a una vida adulta: primeres experiències a l'entorn laboral	135
CATALINA MIRALLES / AURORA SAMPOL	

- 7 La formació dual i una orientació per a tothom (2015-2019).
Reptes de futur** 157
MARIA JOSÉ MORA PÉREZ / TONI VALLESPÍR ALGABA / NOEL
TORRES ANAYA
- 8 35 anys del Consell de la Joventut de les Illes Balears (CJIB),
Participació, democràcia i ciutadania** 173
COMISSIÓ PERMANENT DEL CJIB (2020-2021)

ESTUDIS I DEBATS ACTUALS

- 9 L'educació confinada i en estat d'alarma. Impactes,
aprenentatges i reptes de la pandèmia de la COVID-19 en
l'educació** 189
MIQUEL ÀNGEL BALLESTER SALAS
- 10 L'adultcentrisme com a forma de discriminació de les
joventuts** 213
MARIONA MORANTA PALMER
- 11 Anàlisi de la migració de la població jove de les Illes Balears
(2008-2019)** 233
JUAN FRANCISCO VILA
- 12 Trastorns de la conducta alimentària, adolescents i
tecnologies: un estudi exploratori** 257
LYDIA SÁNCHEZ-PRÍETO, MARÍA VALERO DE VICENTE
- 13 Joves com Agents Actius de Prevenció:
pilotatge d'un Programa Basat** 273
CARMEN ORTE SOCIAS, MARÍA VALERO DE VICENTE, LLUC
NEVOT CALDENTÉY
- 14 Proposta didàctica pel tractament d'imatges i missatges
sexualitzats del reggaetón en adolescents** 285
AINA MARIA DURAN MESTRE
- 15 Educació sexual per a la transformació social** 301
ISABEL GUERRERO CAMPOY / MARÍA DÍAZ ANGULO / MARIA
DEL MAR MARTOS MAS
- 16 Estudi sobre el risc de suïcidi en joventut LGBTI** 317
TATIANA CASADO DE STARITZKY / ISABEL NADAL AMENGUAL

MONOGRÀFIC: JOVES I COMUNICACIÓ DIGITAL

- 17 La transició digital de la joventut. Noves orientacions per a la intervenció educativa en joves** 339
ARIADNA SANTOS ANDREU / MÒNICA FIGUERAS MAZ /
ARIADNA FERNÁNDEZ PLANELLS
- 18 "En som més": una contranarrativa al discurs d'odi en l'adolescència** 355
ANTONI AGUILÓ BONET
- 19 Les violències masclistes a les xarxes socials. Reflexions arran de l'estudi pilot La percepció de les violències masclistes entre l'alumnat de 14 i 18 anys a les Illes Balears** 373
CLARA ASÍN FERRER
- 20 Cibermentors a les aules d'ESO, molt més que seguretat a Internet!** 383
AJO MONZÓ I ALMIRALL
- 21 Engranatge social. Còmic finalista del certamen ArtJove 2019** 403
JOSÉ ÁNGEL GÓMEZ ESCAMILLA

**«En som més»:
una contranarrativa
al discurs d'odi en
l'adolescència¹**

ANTONI AGUILÓ BONET

Antoni Aguiló Bonet

Es va llicenciar en Filosofia. Posteriorment va obtenir el Diploma d'Estudis Avançats en Filosofia del Dret, Moral i Política i el doctorat europeu en Ciències Socials i Humanes a la Universitat dels Illes Balears. Ha estat investigador del Departament de Filosofia i Treball Social de la UIB. Actualment és investigador del Centre d'Estudis Socials de la Universitat de Coïmbra, on també ha impartit docència. Els seus principals interessos de recerca abasten els camps de la filosofia política, la teoria descolonial i els nexes entre sexualitat i descolonització. És, amb Boaventura de Sousa Santos, autor del llibre *Aprendizajes globales: descolonizar, desmercantilizar y despatriarcalizar desde las epistemologías del Sur* (Icaria, 2019).

Resum

L'objectiu principal d'aquest treball és analitzar el projecte de sensibilització «En som més» de YouTube com una contranarrativa per prevenir i combatre el discurs de l'odi i l'extremisme violent entre la població adolescent (especialment en les xarxes socials, espai propici per a la propagació sistemàtica de l'odi i la intolerància). D'aquesta manera, en diàleg amb algunes de les aportacions més rellevants del pensament d'Antonio Gramsci, Michel Foucault i, en els darrers anys, de la teoria descolonial (en particular de les epistemologies del Sud, proposades pel sociòleg Boaventura de Sousa Santos), el projecte es presenta com una contranarrativa descolonial i intercultural que promou en l'àmbit educatiu el pensament crític i l'empatia, i convida la comunitat escolar en el seu conjunt a fer un aprenentatge amb el sud global en el marc d'una educació compromesa amb els drets humans i d'un horitzó descolonitzador del pensament, respectuós de la pluralitat i la diversitat humana.

Paraules clau

Discurs d'odi / Contranarrativa / Xarxes socials / Epistemologies del Sud.

Resumen

El objetivo principal de este trabajo es analizar el proyecto de sensibilización 'Somos más' de YouTube como una contranarrativa para prevenir y combatir el discurso del odio y el extremismo violento entre la población adolescente (especialmente en las redes sociales, espacio propicio para la propagación sistemática del odio y la intolerancia). De este modo, en diálogo con algunas de las aportaciones más relevantes del pensamiento de Antonio Gramsci, Michael Foucault y, en los últimos años, de la teoría descolonial (en particular de las epistemologías del Sur propuestas por el sociólogo Boaventura de Sousa Santos), el proyecto se presenta como una contranarrativa descolonial e intercultural que promueve en el ámbito educativo el pensamiento crítico y la empatía e invita a la comunidad escolar en su conjunto a realizar un aprendizaje con el Sur global en el marco de una educación comprometida con los derechos humanos y de un horizonte descolonizador del pensamiento, respetuoso de la pluralidad y la diversidad humana.

Palabras clave

Discurso de odio / Contranarrativa / Redes sociales / Epistemologías del Sur.

1. Contextualització

Al llarg dels darrers anys, el tema de la presència del discurs d'odi ha guanyat especial rellevància en el context mundial actual. Es parla de discurs d'odi, en termes generals, com la manifestació d'idees intolerants i discriminatòries contra individus o grups vulnerables, amb l'objectiu d'ofendre la seva dignitat i incitar a l'odi. Tenint en compte les perspectives generals dels crims d'odi al continent europeu, se sol utilitzar la definició següent, recollida en la recomanació general núm. 15 de la Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància del Consell d'Europa (ECRI):

«L'ús d'una o més formes d'expressió específiques –per exemple, la defensa, promoció o instigació a l'odi, la humiliació o el menyspreu d'una persona o grup de persones, així com l'assetjament, descrèdit, difusió d'estereotips negatius o estigmatització o amenaça pel que fa a aquesta persona o grup de persones i la justificació d'aquestes manifestacions– basada en una llista no exhaustiva de característiques personals o estats que inclouen la raça, color, idioma, religió o creences, nacionalitat o origen nacional o ètnic igual que l'ascendència, edat, discapacitat, sexe, gènere, identitat de gènere i orientació sexual.» (ECRI, 2016: 4)²

A Europa, l'atemptat terrorista que va colpejar el diari satíric francès *Charlie Hebdo* el 7 de gener de 2015, a París, va suposar una forma de protesta rebuda com un insult contra els musulmans i una incitació als prejudicis racials contra els àrabs, per caracteritzar-los com a terroristes, la qual cosa va remarcar la importància d'es-

tablir límits a la llibertat d'expressió enfront del discurs d'odi emergent. Els efectes d'aquest nefast esdeveniment varen produir un augment de la intolerància religiosa, l'expansió de la desconfiança envers la comunitat islàmica i l'enfortiment de l'extrema dreta. Conseqüències semblants es varen produir després dels atemptats gihadistes de Niça i Brussel·les de 2016, entre altres atacs terroristes viscuts recentment a Europa. De la mateixa manera, mentre que la crisi de refugiats de Síria ha estat sistemàticament negada per alguns països europeus, altres han desmuntat els camps de refugiats, fets que han mostrat un ressorgiment preocupant de brots d'odi islamòfob.

Precisament, les eleccions europees de 2014 varen visibilitzar la irrupció de les forces d'extrema dreta al Parlament Europeu a través de diferents grups polítics. Per primera vegada des de la Segona Guerra Mundial, varen aconseguir avenços significatius a diferents països. La victòria del Front Nacional de Marine Le Pen a França, amb un 24,86 % dels vots, va marcar l'inici del canvi de tendència que indicava el suport popular creixent a les idees euroescèptiques i als partits d'extrema dreta en vista de la crisi política i econòmica d'Europa. La coalició entre el Front Nacional i la Lliga Nord italiana va donar lloc a la constitució del grup Europa de les Nacions i les Llibertats, que es va configurar com una de les forces de l'Europarlament, juntament amb altres partits consolidats en altres països que demanaven la fi de l'euro, la revisió dels tractats sobre immigració i el retorn de la sobirania nacional. Entre tots aquests,

hi havia el Partit de la Llibertat d'Àustria, que va obtenir el 19,7 % dels vots austríacs a les eleccions europees, i el Partit per la Llibertat, dels Països Baixos, amb el 13,32 % dels sufragis.

El projecte europeu de l'extrema dreta està travessat per dues pulsions. La primera és la pulsio euroescèptica. En virtut de la seva ideologia política, que s'articula sobre tres grans eixos (l'exaltació ètnica d'un nacionalisme excloent, la xenofòbia antiimmigrant i el discurs populista antiestablishment), els partits d'extrema dreta perceben la Unió Europea (UE) com una amenaça per a la homogeneïtat cultural i la sobirania nacional dels estats membres. Les estructures supranacionals de presa de decisions de la UE, la seva perspectiva global i la seva promoció (almenys retòrica) de la diversitat cultural van en contra de la missió d'exaltar la nació, de manera que s'oposen al procés actual d'integració europea. En aquest sentit, l'extrema dreta esgrimeix un discurs euroescèptic basat en una identitat nacional exclusiva i excloent, assenyala els culpables (l'establishment) i llança missatges populistes (per exemple, fer fora els immigrants o enderrocar les elits) que infonen sentiments d'odi, amenaça, por i rebuig.

La segona és la pulsio eurocèntrica. L'eurocentrisme és una ideologia supremacista que connota una creença profundament arrelada i compartida en la superioritat indiscutible de la civilització occidental, que suposadament es manifesta en èxits civilitzadors, com la ciència, la tecnologia, la burocràcia, la democràcia i la industrialització, entre d'altres. Es tracta d'una ideologia imbricada en gran part de

la tradició intel·lectual i la consciència cultural occidental (Amin, 1989; Goddy, 2011). En el programa electoral per a les europees de 2019, Vox fa servir el discurs eurocèntric que enalteix una identitat europea fictícia i imaginada: «Europa constitueix la Civilització per excel·lència, amb no menys de dos mil cinc-cents anys d'història».³ Afirmacions d'aquesta mena són un autèntic anacronisme. Sabem que la idea d'Europa és un invent modern, una creació de la Il·lustració del segle XVIII, i també sabem que el projecte d'unificació europea només veu la llum després de la catàstrofe de la Segona Guerra Mundial com a projecte d'integració econòmica.

Històricament, la visió d'Europa com a civilització homogènia ha estat una reacció contra el que tradicionalment Europa sempre ha classificat d'enemic extern: l'Europa cristiana contra l'islam, l'Europa civilitzada contra el salvatgisme dels indígenes americans, l'Europa capitalista i liberal contra l'Europa comunista durant la Guerra Freda, etc. La visió eurocèntrica segons la qual la cultura blanca europea era l'única cultura important va permetre a Europa dominar el món i fer el que sentia que havia de fer per assegurar la seva hegemonia: missions civilitzadores amb processos d'ocupació colonial, exterminis o evangelització, entre altres apropiacions occidentals. Aimé Césaire ho va expressar amb lucidesa en el famós *Discurs sobre el colonialisme* (1950):

«Vosaltres parlau de progrés, d'obra feta, de malalties curades, de creixement del nivell de vida. Jo parlo de societats arrancades de la seva

personalitat, de cultures trepitjades, d'institucions minades, de terres confiscades, de religions assassinades, de magnificències artístiques malversades, de possibilitats extraordinàries suprimides. M'ompliu el cap de fets, estadístiques, quilòmetres de carreteres, recs, vies de tren [...]. Jo parl de milions d'hommes arrancats dels seus déus, la seva terra, els seus hàbits, la seva vida, la vida.» (Césaire, 2006: 20)

Als Estats Units, per altra banda, després de la victòria del republicà Donald Trump a les eleccions presidencials de 2016, es varen intensificar els discursos i les pràctiques d'intolerància, especialment a les escoles i les universitats. La campanya electoral de Trump va estar fortament marcada per discursos xenòfobs i racistes, d'intolerància contra musulmans i immigrants llatins, passant per la promesa de construir un mur a la frontera de Mèxic amb els Estats Units, amb l'objectiu de frenar la immigració il·legal.

Més recentment, el món assisteix a la proliferació de manifestacions de xenofòbia i discriminació racial contra comunitats xineses i asiàtiques en el context de la crisi sanitària global generada pel coronavirus. El tractament que els mitjans de comunicació occidentals varen fer inicialment de la narració de la pandèmia (condicions higièniques dolentes als mercats xinesos, hàbits alimentaris estranys, etc.), ple de tòpics tenyits de primitivisme pel que fa a la visió transmesa de la Xina, així com la promesa de Trump (2020) de fer front al «virus estranger» invasor, entre altres factors, han creat un brou de cultiu propici per al sorgiment i l'expansió de nous discursos d'odi.

2. Fonamentació teòrica

Amb l'objectiu de fer front a la propagació del discurs d'odi a Internet, el 31 de maig de 2016, la Comissió Europea i quatre grans empreses del sector de les tecnologies de la informació (Facebook, Microsoft, Twitter i YouTube) varen signar un Codi de conducta per combatre la incitació il·legal a l'odi a la xarxa.⁴ La idea era que s'adoptassin un seguit de mesures i procediments de control per eliminar aquest tipus de continguts de les seves xarxes o desactivar-ne l'accés. L'acord també preveu la possibilitat d'actuar penalment i en paral·lel segons les legislacions estatals en concordança amb la Decisió marc europea relativa a la lluita a través del dret penal contra determinades formes i manifestacions de racisme i xenofòbia.⁵ En aquest sentit, les empreses tecnològiques varen adquirir una sèrie de compromisos, com el de revisar les sol·licituds de retirada de continguts il·legals d'incitació a l'odi en el termini de vint-i-quatre hores.

A més, les empreses signants varen reconèixer la importància d'articular un «contradiscurs» o una contranarrativa a la retòrica de l'odi, es varen comprometre a donar suport a programes educatius que fomentin el pensament crític i a col·laborar amb organitzacions de la societat civil en activitats de formació i sensibilització.

Enmig d'aquest panorama, el concepte de *discurs* esdevé extremament important a fi de comprendre com es reproduïxen socialment i culturalment els discursos d'odi, sobretot en l'àmbit educatiu i, per tant, com es genera la continuïtat de les relacions de poder i els privilegis d'uns grups sobre uns altres.

Examinant l'íntima relació que s'estableix entre coneixement i poder, Michel Foucault considera que tot allò que entra en el camp d'un determinat discurs comporta efectes de poder en diferents esferes de la vida, que contribueixen a la legitimitat i reproducció de relacions de dominació. En el pensament filosòfic de Foucault, la noció de discurs no es refereix a sistemes de signes que remetent a idees i coses, com ensenya la lingüística convencional, sinó a «pràctiques que formen sistemàticament els objectes de què parlen» (Foucault, 1970: 81), és a dir, els discursos es conceben com a construccions col·lectives que, a més de crear el coneixement oficial sobre una determinada realitat i donar-hi forma, també n'estableixen el control. La funció principal dels discursos és fundar i perpetuar llenguatges de veritat per enunciar, classificar i ordenar elements. D'aquesta manera, els diferents discursos en circulació defineixen els límits d'allò de què es pot parlar i d'allò que s'ha de callar, classifiquen els fenòmens que componen la realitat i validen determinades representacions socials, mentre que d'altres són desautoritzades. Foucault reconeix que certs discursos tendeixen a postular-se com a universalment vertaders i que només reconeixen veritables certes narratives i models d'interpretació del món, i tornen així hegemònics en determinats espais i temps:

«Cada societat té el seu règim de veritat, la seva "política general de la veritat": és a dir, els tipus de discursos que ella acull i fa funcionar com a veritables; els mecanismes i les instàncies que permeten distingir els enun-

ciats vertaders o falsos, la manera de sancionar uns i altres; les tècniques i els procediments que es valoren per a l'obtenció de la veritat; l'estatut d'aquells encarregats de dir què és allò que funciona com a veritable.» (Foucault, 1994: 187)

Així és com, a través dels règims de veritat, cada societat elabora una determinada representació de si mateixa i dels altres, estableix la distribució dels rols i de les posicions socials, expressa hàbits i imposa creences comunes que impregnen les seves percepcions i converses quotidianes. Hi ha, per tant, un fort lligam entre el poder, l'hegemonia i els discursos dominants, ja que aquests darrers són instruments de manifestació i propaganda de les idees hegemòniques.

Concebre les diferències intersubjectives com a expressions d'inferioritat, desviament, malaltia o anormalitat és un exemple palmari del discurs hegemònic. En els discursos dominants es concentren estereotips, fruit de percepcions essencialistes de la realitat que reproduïxen esquemes simplistes i dicotòmics: bons contra dolents, desenvolupats contra subdesenvolupats, civilitzats contra incivilitzats, entre altres binarismes. Per exemple, els discursos urbans hegemònics, acaparats per la lògica del capitalisme neoliberal, representen les perifèries, els barris marginals de les ciutats, com un espai paral·lel de violència i delinqüència dominat pel caos i la pobresa.

Tot i que cal reconèixer que no hi ha una resposta única al discurs d'odi i al discurs radical violent, investigadores expertes en radicalització com Manni Crone (2016) defensen la ne-

cessitat de generar contranarratives i discursos alternatius. Un estudi recent encarregat a Reed, Haroro i Whittaker (2017) pel Departament Temàtic de Drets dels Ciutadans i Afers Constitucionals del Parlament Europeu considera que les contranarratives es poden classificar en tres grans models. Es tracta d'un criteri amb el qual coincideixen organitzacions internacionals com RAN⁶ (2019) de la Comissió Europea, a més d'estudiosos com Briggs i Feve (2016).

En primer lloc, la comunicació estratègica governamental, un model de contranarrativa impulsat pel govern d'un país per informar la ciutadania de les seves accions i projectes per lluitar contra l'extremisme violent i generar consciència en la societat de la importància de fer-li front.

En segon lloc, les narratives o discursos alternatius són idees que es presenten a un determinat públic amb la finalitat de destacar-ne els valors positius. La finalitat no és tant qüestionar o desafiar directament el discurs d'odi i el discurs extremista violent. Poden adquirir, per exemple, la forma de relats o testimonis de líders comunitaris, de víctimes o supervivents del radicalisme violent.

Per acabar, les contranarratives equivalen a una resposta transgressora, contrahegemònica, que es presenta com una lectura alternativa d'un fenomen o realitat que manifesta una possibilitat discursiva críticament contraposada a les lectures dominants i contribueix a la creació d'imaginari nous. És per això que les contranarratives es proposen desestabilitzar estereotips, construir significats i representacions alternatives, per la qual

cosa, d'acord amb Michael Bamberg (2004), les contranarratives s'han d'incloure en el camp de l'emancipació social. Així doncs, la contranarrativa funciona com a exercici de resistència i superació dels discursos i les pràctiques dominants.

Per contribuir a una teorització més específica de la noció de contra narrativa, em basaré en diverses fonts bibliogràfiques. En primer lloc, en la reflexió sobre el concepte de contra hegemonia, a partir de la interpretació de la idea d'hegemonia d'Antonio Gramsci i del concepte de contraconducta de Foucault. En segon lloc, prestaré atenció a la concepció oberta de la història de Walter Benjamin. En darrer terme, m'aproparé als plantejaments de les epistemologies del Sud de Boaventura Santos i altres teòrics descoloniais sobre la necessitat d'aprendre del Sud i descolonitzar el pensament.

Gramsci (1974: 30) defineix l'hegemonia com «la directriu marcada a la vida social pel grup bàsic dominant». L'hegemonia equival al moment en què un dels blocs antagònics aconsegueix imposar una determinada direcció a l'Estat i la societat, i fa passar així, sota una aparença de neutralitat i universalitat, els seus interessos particulars per generals. Aquesta directriu imposada posseeix alhora una dimensió política, moral i intel·lectual. És una directriu política perquè les classes dominants ocupen els òrgans directius de l'Estat i estableixen mandats imperatius per imposar (amb el consens implícit dels dominats) un determinat ordre social, així com els seus respectius mecanismes de vigilància i control. És una directriu moral perquè

les classes dominants aconseguïen que els grups subordinats actuïn conforme a la seva pròpia escala de valors. I és, per últim, una directriu intel·lectual perquè l'hegemonia també és un procés que inclou la cosmovisió i la interpretació de la realitat dels sectors que tenen el poder, la qual cosa implica legitimar determinades formes d'organització social i política, i propagar aquesta cosmovisió entre les diferents esferes socials i culturals (el llenguatge, l'economia, el dret, la política, l'educació, la religió, etc.).

Les narratives hegemòniques, per tant, representen el poder, mentre que la contrahegemonia fa referència a un projecte cultural, social i polític capaç de xocar i d'enfrontar-se a l'hegemonia vigent. La crítica i la desobediència als discursos hegemònics es manifesten amb la creació d'instruments de contrapoder, com els contradiscursos o les contranarratives. Aquestes constitueixen una praxi política que permet la construcció d'un imaginari divergent davant les tècniques normalitzadores del poder orientades a la domesticació social. La contranarrativa ofereix significats més crítics sobre la realitat, es presenta com un element de ruptura amb els vells discursos i, al mateix temps, com una forma nova d'interpretació. Sorgeixen, així, visions noves del món, representacions noves i símbols nous. Connectat amb això, en el seu curs de 1977-1978 al Collège de France titulat Seguretat, territori, població, Foucault (2006: 235) proposa el concepte de *contraconducta* com l'expressió més adequada per referir-se a tota aquesta heterogenia «trama específica de resistència a formes de poder que no

exerceixen la sobirania ni exploten, però condueixen». La *contraconducta*, en aquesta línia, és la «lluita contra els procediments posats en pràctica per conduir els altres», de manera que és un terme que reclama una altra forma de conducció de la vida, una hegemonia alternativa (Foucault, 2006: 238).

Concebut la història no com a simple descripció cronològica d'una successió de fets, sinó com a productora de narratives que inclouen certes realitats i n'exclouen d'altres, Walter Benjamin observa la història com un instrument per a la difusió de narratives dominants i d'imatges hegemòniques. La història oficial establerta pels historiadors roman: és un instrument més al servei dels vencedors i no dels vençuts. Per aquest motiu, cal revisar la història heretada, feta des de dalt, per mirar-la des de la perspectiva de les víctimes o, com diu Benjamin, identificar-se amb «la tradició dels oprimits» (1982: 182). Ells són «la classe que lluita, que està sotmesa; és el subjecte mateix del coneixement històric», afirma en les *Tesis sobre filosofia de la història* (Benjamin, 1982: 186). Des d'aquesta perspectiva, sorgeix la necessitat d'una història constituïda per contranarratives que ajudin a crear sistemes plurals i inclusivament, i a evitar l'enfortiment de les estructures de poder i saber que generen odi, desigualtat i exclusió.

Boaventura de Sousa Santos (2009, 2017a, 2019) interpreta que sota els grans discursos hegemònics de la modernitat occidental sovint s'amaga un «pensament abissal», una manera arrogant i autoritària històricament constituïda d'ordenar i de classificar

el món que crea distincions radicals entre allò que és civilitzat i allò que és salvatge, entre els que són completament humans i els considerats subhumans. El pensament abissal estableix línies físiques o metafòriques (aquest i l'altre costat de la línia) que invisibilitzen identitats i creen abismes de silenci i nul·litat: espais de marginació, exclusió i negació de la humanitat on les poblacions són produïdes com a inferiors a partir de distincions basades en la raça, la identitat de gènere, l'orientació sexual, la classe social, l'edat, la religió o qualsevol altra condició utilitzada per establir jerarquies d'humanitat. S'hi veuen abocats els subjectes i els grups oprimits per les diferents formes de domini econòmic, social i cultural, com ara el capitalisme, les formes noves de colonialisme i l'heteropatriarcat. El pensament abissal, per tant, concep la diferència com un perill i una amenaça. Està guiat, essencialment, per una raó «mandrosa, que es considera única, exclusiva i que no s'exercita prou com per poder mirar la riquesa inexhaurible del món» (Santos, 2006: 20).

Les epistemologies del Sud que planteja Santos apunten al qüestionament de la normalització de l'ordre hegemònic i, amb ell, a la capacitat de generar elements per a un horitzó nou amb poder per interrompre la continuïtat històrica del pensament abissal i eurocèntric, transmès a través d'hàbits, de creences, prejudicis, costums i valors. Les epistemologies del Sud constitueixen una contranarrativa per a la construcció d'una societat que aprecia la interculturalitat i lluita contra els diversos processos d'inferiorització, invisibilització i des-

valorització social i cultural. Són, per tant, un instrument de lluita contra els discursos d'odi fruit d'una comprensió occidentalista del món, com ara el supremacisme blanc o allò que alguns teòrics descoloniais anomenen *colonialitat*.⁷

L'objectiu de les epistemologies del Sud és cercar alternatives d'acció i pensament per descolonitzar les nostres ments i promoure el coneixement dels grups dominats. Des del plantejament de les epistemologies del Sud, descolonitzar significa: «Erradicar de les relacions socials l'autorització per dominar els altres sota el pretext que són inferiors: perquè són dones, perquè tenen un color de pell diferent o perquè professen una religió "estranya", aliena» (Santos, 2017b: 293).

La base de les epistemologies del Sud és el reconeixement del Sud global com a espai de patiment injust, però també com a espai d'aprenentatge, de resistència i d'emancipació. Per aquesta raó, les epistemologies del Sud són una invitació a «aprendre que el sud existeix; aprendre a anar cap al sud; aprendre a partir del Sud i amb el Sud» (Santos, 2009: 287). No es tracta aquí d'un sud geogràfic, sinó d'un sud metafòric, que fa referència als segments territorials i poblacionals múltiples, dispersos i heterogenis que, en termes econòmics, geopolítics, epistèmics i culturals ocupen una posició subalterna en el tauler mundial.

3. «En som més»: una contranarrativa al discurs de l'odi

En compliment del codi ètic esmentat, l'octubre de 2017, Google

Espanya, a través de la iniciativa global YouTube Creators for Change i en col·laboració amb el Govern d'Espanya,⁸ Aula Intercultural (de la Federació d'Empleades i Empleats dels Serveis Públics de la Unió General de Treballadors), la fundació Jóvenes y Desarrollo i la plataforma AWARE (Aliança de Dones en contra de la Radicalització i l'Extremisme, per les seves sigles en anglès), varen posar en marxa el projecte «En som més» per lluitar contra el discurs de l'odi i la radicalització violenta tant en la vida real com, sobretot i de manera especial, en les xarxes socials. Amb aquesta finalitat, el projecte uneix dos àmbits essencials: l'educació a l'aula i l'ús responsable d'Internet.

En aquest apartat es presenta el projecte «En som més» com una contranarrativa al discurs de l'odi en l'adolescència. L'anàlisi es basa en la identificació de sis elements clau que, segons organitzacions rellevants per a la prevenció del discurs de l'odi i el radicalisme violent, com RAN (2017) o Institute for Strategic Dialogue (ISD), caracteritzen la construcció d'una contranarrativa: l'audiència, l'objectiu, el mètode, el missatge, l'emissor i el mitjà de difusió. L'anàlisi no està definida en termes d'avaluació de resultats verificables, atès que el projecte encara està en curs.

La tesi que es defensa és que el projecte «En som més» constitueix un exemple de contranarrativa descolonial al discurs d'odi entre el públic adolescent. És una contranarrativa basada en un aprenentatge amb el sud en els termes en què el defineixen Santos i Aguiló (2019), és a dir, basat en el reconeixement igualitari de l'al-

teritat amb un objectiu doble. D'una banda, desnaturalitzar el discurs colonial, caracteritzat per actituds deshumanitzants ben presents en la cultura escolar i, de l'altra, construir històries i coneixements des dels marges, des de les perifèries, des del Sud global. Sota aquest prisma, «En som més» funciona com un instrument per ajudar a identificar els discursos escolars d'odi quotidians en les diferents expressions (supremacisme, racisme, eurocentrisme, patriarcat, classisme o heterosexisme, entre d'altres) i travessar, amb la força del relat de la diversitat, l'empatia i la interculturalitat, els murs d'odi aixecats pel pensament abissal.

3.1 Audiència i objectius

«En som més» és un projecte d'àmbit estatal l'objectiu fonamental del qual és facilitar eines didàctiques als centres d'ensenyament secundari i a altres actors importants de la comunitat educativa, per poder prevenir i combatre la discriminació i el discurs de l'odi a través del pensament crític i l'empatia. Els adolescents són formats per ajudar-los a identificar els discursos d'odi, superar prejudicis i estereotips i fomentar el diàleg intercultural. Així mateix, un altre objectiu essencial és que l'alumnat aprengui a utilitzar Internet i les xarxes socials amb responsabilitat, comproment-se amb els drets humans i el respecte a la diversitat.

Un estudi recent del Centre Reina Sofia sobre Adolescència i Joventut (FAD) i de la Fundació MAPFRE (2018: 98) assenyalava que un 34 % dels joves d'entre 14 i 24 anys afirma haver patit

algun tipus de maltractament per Internet o en les xarxes socials («bromes personals que no agraden, actes d'exclusió, insults, amenaces...»); un 9,2 % reconeix haver estat la persona que ha exercit aquest tipus de maltractament. Així mateix, un gens menyspreable 38,1 % declara haver vist en l'últim any «pàgines on la gent publica missatges que ataquen certs individus o col·lectius» i un 23,2 % «pàgines on la gent parla sobre maneres de fer mal a altres persones» (FAD i MAPFRE, 2018: 154).

El projecte inclou dues grans línies complementàries d'acció: d'una banda, la formació presencial amb tallers dirigits a al·lots i al·lotes d'entre 14 i 20 anys a centres d'ensenyament secundari que inclouen el desenvolupament de material didàctic i jocs de rol i, de l'altra, la sensibilització amb una campanya de comunicació que inclou, entre altres coses, col·laboracions de youtubers que ajuden a amplificar i difondre missatges positius de tolerància i respecte, amb la creació de vídeos en els seus canals, la participació en els tallers educatius fets a instituts i la publicació de missatges en les seves xarxes socials en els quals tracten sobre temes com l'assetjament escolar, el ciberassetjament, el racisme, la xenofòbia, el sexisme i l'homofòbia.

En la primera edició, el projecte va aconseguir arribar a 28.000 joves a través dels tallers duits a terme als centres educatius. En la segona edició, es va assolir l'objectiu d'arribar a 30.000 adolescents d'entre 15 i 17 anys, amb els tallers impartits a 250 escoles arreu de les comunitats autònomes. En la tercera edició, que

es durà a terme fins al mes de juny,⁹ s'espera arribar a 32.000 adolescents formats.

A Mallorca, la importància del programa que es va posar en marxa el gener de 2020, coordinat per la FeSP-UGT, s'evidencia en les xifres: es preveuen 250 tallers per a un total de més de 2.000 alumnes a 16 instituts de 10 municipis de l'illa. A Palma: l'Institut d'Ensenyament Secundari (IES) Josep Maria Llompart, l'IES Nou Llevant, l'IES Son Cladera, l'IES Politècnic i el CIFP Juníper Serra. A Calvià: l'IES Son Ferrer i l'IES Bendinat. A Manacor: l'IES Manacor i l'IES Mossèn Alcover. A Lluçmajor: l'IES Lluçmajor i l'IES S'Arenal. A altres municipis: l'IES Damià Huguet (Campos), l'IES Clara Hammerl (Port de Pollença), l'IES Porreres, l'IES Baltasar Porcel (Andratx) i l'IES Albuhaire (Muro). S'ha tractat d'arribar als centres catalogats de difícil exercici o que compten amb programes de millora de l'aprenentatge i el rendiment (PMAR), ja que són els grups als quals arriben menys recursos en termes de xerrades i tallers.

3.2 El joc com a mètode

La metodologia dels tallers presencials està basada en un joc de cartes amb rols titulat «Salvem l'univers» i es du a terme en tres sessions amb cada grup ajustades a l'hora de classe i amb una periodicitat setmanal o quinzenal, perquè l'alumnat tengui temps d'elaborar, si així ho desitja, un vídeo curt per sensibilitzar sobre l'odi en les xarxes, mitjançant el qual poden participar en un concurs a escala estatal, el premi del qual, en l'actual tercera edició, és un viatge als Estats Units.

A més del joc de rol, l'estratègia per treballar el discurs de l'odi passa per posar a l'abast de la comunitat educativa deu unitats didàctiques complementàries amb les quals posar en pràctica diferents temàtiques, com els drets humans, la diversitat humana, la justícia social o la comunicació responsable. Tots els materials didàctics han estat elaborats per la pedagoga Luz Martínez Ten i la treballadora social Eva Martínez Ambite, membres d'Aula Intercultural.

Tant el joc de rol com les unitats didàctiques estan concebudes com un viatge intergalàctic amb diferents missions o dilemes a resoldre, necessàries per a la formació d'una ciutadania crítica i compromesa amb els drets humans, de manera que cada participant pugui posar-se en la pell d'uns personatges amb unes sensibilitats i opinions diferents. Així, l'alumnat, per grups de joc, ha d'enfrontar-se a una missió que els ajudi a posar fi al forat negre provocat pels múltiples discursos d'odi que s'escampen per la galàxia. Els jugadors s'han de posicionar sobre diferents situacions i problemes (racisme, desigualtat de gènere, homofòbia, etc.) semblants als que es viuen a la vida quotidiana. La seva tasca és resoldre les missions plantejades posant en marxa les habilitats i l'experiència dels éssers i els planetes de la galàxia per contrarestar les actituds destructives que genera el forat negre. Cada missió resolta els ajuda a elaborar un codi ètic que uneix tots els pobles de la galàxia contra el discurs de l'odi i el radicalisme violent en les xarxes. Se cerca, d'aquesta manera, establir un diàleg intergalàctic per a la convivència pacífica. Personatges

com Korco, Amaal, Yina o Raxa, així com planetes com Ganímedes, Némesis o Kronos, per esmentar-ne alguns exemples, ajuden a plantejar les diferents respostes a la missió i posen en relleu valors ètics fonamentals per a la vida en comunitat, com la solidaritat, l'hospitalitat, l'escolta, el diàleg, la cooperació, la responsabilitat i un llarg etcètera.

3.3 El missatge

«En som més» és un projecte que promou missatges de respecte i d'empatia a través d'una metodologia lúdica i participativa basada en l'educació en drets humans. Per dur a terme aquest objectiu, s'inspira en la metàfora de l'escola del món i en l'ecologia de reconeixements, que són algunes de les propostes desenvolupades per les epistemologies del Sud.

Boaventura de Sousa Santos (2017c) va crear la metàfora de l'escola del món per expressar la idea de la diversitat epistemològica del món: el reconeixement de l'existència d'una pluralitat inexhaurible de formes de coneixement i visions del món legítimes. L'escola del món no és una escola convencional: no hi ha professors, ni alumnes, ni pupitres, ni càtedres, ni llibres de text, ni exàmens, ni qualificacions, ni horaris. És una escola en què s'aprèn a treballar en equip i que promou el diàleg horitzontal a partir de la presència de diversos sabers i pràctiques; una escola on conviuen diferents matrius de pensament sense que cap s'arrogui el dret de superioritat; una escola que es configura com un espai de creació i resistència enfront del

pensament marcat pels prejudicis, la discriminació i la no-acceptació dels drets de tots; una escola en què es camina, es parla, s'escolta i se sent en comú; una escola que cerca articular diversitats; una escola l'ensenyament més radical de la qual, en paraules d'Achille Mbembe (2016: 316), és que «el món és un tot compost per mil parts. Per tot el món. Per tots els mons».

D'alguna manera, l'escola de comunicació intergalàctica Andròmeda, en la qual conviuen éssers de diferents planetes per fer front al forat negre de l'odi que amenaça l'univers, representa aquesta escola del món de què parlen les epistemologies del Sud. Una escola caracteritzada per la presència de múltiples formes intel·ligents de vida que conviden a una comprensió cosmopolita de l'univers més enllà de la comprensió etnocèntrica, la qual cosa permet establir un paral·lelisme amb la premissa de Santos (2009: 100) segons la qual «la comprensió del món excedeix de molt la comprensió occidental del món».

El missatge de respecte i d'empatia promogut per la contranarrativa «En som més» es basa en l'anomenada *ecologia de reconeixements* (Santos, 2009; 2017a). Explica el sociòleg que l'ecologia de reconeixements és un mitjà per oposar-se a la mentalitat colonialista que interpreta i classifica les diferències com a inferioritat. L'ecologia de reconeixements cerca una relació nova entre el principi d'igualtat i el principi de la diferència. L'objectiu és obrir un espai que ofereixi la possibilitat de desenvolupar el reconeixement mutu sobre un

principi d'igualtat. Així, una vegada que la diferència s'entén des d'un pla d'igualtat, no hi pot haver cap base ètica per a diferències de poder, per a diferències jeràrquiques, sinó per a la valoració de les diferències i la creació de «diferències igualitàries» que celebren la diversitat (Santos, 2009: 120).

A l'educació, aquesta ecologia pot, entre altres coses, desmantellar processos classificatoris i pràctiques d'inferiorització del professorat i l'alumnat, ja que cal tenir en compte que la divisió abissal que produeix la inexistència de tot el que hi ha a l'altra banda de la línia també es reflecteix en els processos de no-reconeixement produïts en la vida quotidiana de les escoles (Aguiló i Jantzen, 2017).

3.4 L'emissor

Els emissors dels relats alternatius poden presentar un perfil molt heterogeni. Els vuit joves youtubers que participen en la tercera edició en marxa d'«En som més» cerquen conscienciar i mobilitzar el públic adolescent contra el discurs de l'odi i el radicalisme violent amb un missatge positiu. Són els següents: Aaron Escudero, *blogger* i *influencer* de moda gitano; Antón Lofer, que en el seu canal mostra vídeos en format d'esquetx, reptes i curtmétratges; Ande Asiul, mexicana que ha viatjat i viscut a diversos llocs del món; Tekendo, que transmet valors d'esforç i superació. També hi participen Devermut, perfil format per una parella d'al·lotes de Barcelona que donen visibilitat al col·lectiu LGTBQ; Koko DC, que parla de futbol

i Internet, gairebé sempre en to de comèdia; Ro en la red, amb més de dos milions de seguidors i que l'any passat va fer una acció de voluntariat a Uganda, i Zahia EB, madrilenya originària del Marroc que parla de la seva vida diària i les seves arrels.

3.5 El mitjà de difusió

Les formes de difusió de les contranarratives també són diverses. En aquest cas, els materials didàctics i els vídeos del concurs estan disponibles en el web oficial del projecte: <http://www.somos-mas.es>. Per seguir la campanya i donar-hi suport, es varen crear les etiquetes #YoMeSumo i #Somos-Más, així com el *hashtag* #DaleLaVuelta, que convida a penjar una *selfie* a l'inrevés per fer la volta als discursos i a les actituds discriminatòries en les xarxes socials.

4. Conclusions

Prenent com a referència teòrica principal les epistemologies del Sud, en aquest treball he tractat de posar en relleu la importància del desafiament de superar el pensament abissal hegemònic en direcció a un pensament postcolonial que treballi la idea que la diversitat del món és inexhaurible i que la diversitat epistemològica és una tasca col·lectiva per desenvolupar, particularment en el camp de l'educació, on es fa tan necessària la idea d'aprendre del Sud i amb el Sud.

En connexió amb això, el projecte «En som més» de YouTube constitueix una experiència actual de contranarrativa davant les continuïtats coloni-

als que romanen en l'educació formal i informal. «En som més» aposta per una educació inclusiva i compromesa amb els drets humans i el respecte a la diversitat; una educació conscient que a les aules hi conviuen persones amb diferents sabers, experiències, interessos, passats i circumstàncies, de manera que l'alumnat aprengui que les seves accions i decisions són importants per a la construcció col·lectiva d'un coneixement i d'un món més intercultural, just i solidari.

Per fer-ho, «En som més» dissenya una estratègia de sensibilització i prevenció en la qual l'alumnat és el protagonista principal i Internet i les xarxes socials són el mitjà per reflexionar sobre la forma de comunicar-nos i relacionar-nos. No només es tracta d'incidir teòricament en conceptes com ara igualtat, discriminació, LGTBI-fòbia, masclisme, xenofòbia i racisme, entre d'altres, sinó de dur aquests conceptes a les seves experiències, a la rutina diària, també com a creadors i consumidors de contingut digital. Així, d'una banda, des del punt de vista cognitiu, el projecte estimula el pensament crític, la capacitat dels adolescents per pensar i treballar en equip per tal d'identificar els discursos, les imatges i les pràctiques que justifiquen el discurs de l'odi; de l'altra, des del punt de vista emocional i actitudinal, educa en l'empatia per desenvolupar una consciència ètica capaç de reconèixer l'existència i el sentir de l'altre (sobretot de l'altre inferioritzat i discriminat), així com les conseqüències de les nostres accions tant en les relacions presencials com en l'espai virtual.

Referències bibliogràfiques

- Aguiló, A. i Jantzen, W. (2017). «Educación inclusiva y epistemologías del Sur: contribuciones a la educación especial». *Nómadas: Critical Journal of Social and Juridical Sciences*, 51, 275-296. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6011468>> [Consulta: abril 2020].
- Amin, S. (1989). *El eurocentrismo: crítica de una ideología*. México: Siglo XXI.
- Benjamin, W. (1982). *Discursos interrumpidos I*. Madrid: Taurus.
- Bamberg, M. (2004). «Considering counter narratives». A: Bamberg, M. i Andrews, M. (eds). *Considering Counter-Narratives: Narrating, Resisting, Making Sense*. Amsterdam: John Benjamins, 351-371.
- Briggs, R. i S. Feve. (2013). «Review of Programs to Counter Narratives of Violent Extremism: What Works and What are the Implications for Government?». London: Institute for Strategic Dialogue. <<https://www.dmeformpeace.org/peacexchange/wp-content/uploads/2018/10/Review-of-Programs-to-Counter-Narratives-of-Violent-Extremism.pdf>> [Consulta: abril 2020].
- Castro-Gómez, S. (2011). *Crítica de la razón latinoamericana*. Bogotá: Pontificia Universidad Javeriana.
- Centro Reina Sofía sobre Adolescencia y Juventud (FAD) i Fundación MAPFRE (2018). *Jóvenes en el mundo virtual: usos, prácticas y riesgo*. Madrid: Fundación MAPFRE. <https://www.observatoriodelainfancia.es/ficherosoia/documentos/5597_d_mapfre_riesgos_tic200918.pdf> [Consulta: abril 2020].
- Césaire, A. (2006). *Discurso sobre el colonialismo*. Madrid: Akal.
- Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància (ECRI) (2016). «Recomendación General n.º 15 relativa a la lucha contra el discurso de odio y su Memorándum explicativo». <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-n-15-on-combating-hate-speech-adopt/16808b7904>> [Consulta: març 2020].
- Crone, M. (2016). «Radicalization revisited: violence, politics and the skills of the body». *International Affairs*, 92 (3), 587-604.
- Foucault, M. (1970). *Arqueología del saber*. México: Siglo XXI.
- – (1994). *Microfísica del poder*. Barcelona: Planeta-De Agostini.
- – (2006). *Seguridad, territorio, población. Curso en el Collège de France (1977-78)*. México, DF: Fondo de Cultura Económica.
- Goody, J. (2011). *El robo de la historia*. Madrid: Akal.

- Gramsci, A. (1974). *La formación de los intelectuales*. Barcelona: Grijalbo.
- Mbembe, A. (2016). *Crítica de la razón negra: Ensayo sobre el racismo contemporáneo*. Barcelona: NED.
- Mignolo, W. (2003). *Historias locales/diseños globales: colonialidad, conocimientos subalternos y pensamiento fronterizo*. Madrid: Akal.
- Quijano, A. (2000). «Colonialidad del poder y clasificación social». *Journal of World-Systems Research*, VI (2), 342-386.
- Radicalisation Awareness Network (RAN) (2015). «Counter Narratives and Alternative Narratives». *RAN Issue Paper*, European Commission. <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_cn_oct2015_en.pdf> [Consulta: abril 2020].
- Radicalisation Awareness Network (2017). «Guidelines for effective alternative and counter-narrative campaigns». *RAN Issue Paper*, European Commission. <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-c-and-n/docs/ran_cn_guidelines_effective_alternative_counter_narrative_campaigns_31_12_2017_en.pdf> [Consulta: abril 2020].
- Reed, A. Haroro, J. I. i Whittaker, J. (2017). «Countering Terrorist Narratives, Civil Liberties, Justice and Home Affairs», European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596829/IPOL_STU\(2017\)596829_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596829/IPOL_STU(2017)596829_EN.pdf)> [Consulta: abril 2020].
- Santos, B. S. (2006). *Renovar la teoría crítica y reinventar la emancipación social (encuentros en Buenos Aires)*. Buenos Aires: CLACSO.
- – (2009). *Una epistemología del Sur: la reinención del conocimiento y la emancipación social*. México: Siglo XXI.
- – (2017a). *Justicia entre saberes: epistemologías del Sur contra el epistemicidio*. Madrid: Morata.
- – (2017b). *La difícil democracia: una mirada desde la periferia europea*. Madrid: Akal.
- – (2017c). «Europa debe regresar a la escuela del mundo, como alumna». *Público.es* (4 de març). <<https://blogs.publico.es/espejos-extranos/2017/03/04/europa-debe-regresar-a-la-escuela-del-mundo-como-alumna/>> [Consulta: abril 2020].
- – (2019). *El fin del imperio cognitivo*. Madrid: Akal.

- Santos, B. S. i Aguiló, A. (2019). *Aprendizajes globales: descolonizar, desmercantilizar y despatriarcalizar desde las epistemologías del Sur*. Barcelona: Icaria.
- Trump, D. (11 de març 2020). *Read President Trump's Speech on Coronavirus Pandemic: Full Transcript*. The White House: *The New York Times*. <<https://www.nytimes.com/2020/03/11/us/politics/trump-coronavirus-speech.html>> [Consulta: abril 2020].
- 5. Vegeu <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/?uri=LEGISUM%3A133178>>. Xarxa de Sensibilització sobre Radicalització, per les sigles en anglès.
- 6. El grup de recerca Modernitat/Colonialitat estableix una distinció conceptual entre els termes *colonialisme* i *colonialitat*. El terme *colonialisme* es refereix a la dominació política, econòmica, militar i cultural que una potència exerceix formalment sobre una altra. D'altra banda, el concepte de *colonialitat* al·ludeix a un residu sociohistòric del colonialisme formal que encara perviu en l'imaginari social i es manifesta en el camp del poder, del saber i de les formes de ser (Quijano, 2000; Mignolo, 2003; Castro-Gómez, 2011).

Notes

1. Aquesta publicació ha estat possible gràcies al suport de la Fundação per a Ciència e a Tecnologia (FCT) a través del seu concurs públic per a l'atribució de beques de postdoctorat (2014), que compta amb un pressupost compartit per fons del Ministério da Ciência, Tecnologia i Ensenyament Superior de Portugal i el Fons Social Europeu a través del Programa Operacional Capital Humano (POCH).
2. Totes les traduccions de les citacions que apareixen en aquest treball són de l'autor de l'article.
3. Vegeu la pàgina 2 del programa electoral. Disponible a <https://www.voxespana.es/wp-content/uploads/2019/05/Programa-Europeas-2019_web.pdf>.
4. Disponible a <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/IP_16_1937>.
7. El Ministeri de Justícia; el Ministeri de l'Interior (Secretaria d'Estat de Seguretat i CITCO); el Ministeri d'Educació, Cultura i Esport; el Ministeri de Treball i Seguretat Social (Secretaria General d'Immigració i Emigració i OBERAXE), i el Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat (Secretaria d'Estat de Serveis Socials i Igualtat).
8. Aquest calendari d'execució s'ha vist forçosament interromput amb motiu de la crisi de la covid-19.